

DEUİFD LVIII / 2023, ss. 193-225.

Ignaz Goldziher'in Müslümanlara Yaklaşımındaki Tutarsızlıklar Üzerine Bir Değerlendirme*

Ahmet Emin SEYHAN**

ÖZ

Ignaz Goldziher, Batı dünyasında İslâm araştırmalarının üstadı kabul edilen, çalışmalarıyla Müslüman ve Batılı araştırmacıları etkileyen bir ilim insanıdır. O, bazı Müslümanlara ithamlarda bulunurken bazılarını övmüş, bu durum Müslümanlara karşı tutarsız davranışlar sergilediği düşüncesini akıllara getirmiştir. Makalenin yazılma sebebi Goldziher'in bu tavrının arkasında yatan nedenleri araştırmaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Goldziher'in İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadislere yaklaşımında ilmî tarafsızlığını yitirdiğine yönelik çalışmalar olduğu halde Müslümanlara karşı tutarsızlıklarını inceleyen "müstakil bir araştırma" mevcut değildir. Hem bu boşluğu doldurmak hem de onun doğru tanıtılmasına imkân sağlamak amacıyla bu makale yazılmış, *Muhammedanische Studien (İslâm Kültür Araştırmaları)* adlı kitabı ile onunla ilgili araştırmalardan faydalanılmıştır. Makale, Goldziher'in Müslümanlara karşı sergilediği bu tavrın sebeplerini araştırmakla sınırlandırılmış, çalışmanın hacmini zorlamamak amacıyla sınırlı sayıdaki örnekle iktifa edilmiştir. Makalede veri toplama ve analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda Goldziher'in tezlerinin önünde engel gördüğü Müslümanlara ithamlarda bulunduğu, hedeflerine ulaşmak için istismar edebileceklerini ise methettiği, ilkel ve tutarlı bir yaklaşım içinde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ignaz Goldziher, İslâm, Türkler, Araplar, Oryantalizm.

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Afyonkarahisar, Türkiye, ahmeteminseyhan@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5740-487X

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 20.10.2023

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 11.12.2023

An Evaluation on the Inconsistencies in Ignaz Goldziher's Approach to Muslims

ABSTRACT

Ignaz Goldziher is a scholar who is considered the master of Islamic studies in the Western world and influences Muslim and Western researchers with his works. While he made unfair accusations against some Muslims, he praised others, which brought to mind the idea that he exhibited inconsistent behavior towards Muslims. The reason for writing this article is to investigate the reasons behind Goldziher's attitude. As far as we have been able to determine, there are studies on Goldziher's loss of scholarly objectivity in his approach to Islam, the Qur'an, the Prophet Muhammad and hadiths, but there is no "detached study" that examines his inconsistencies against Muslims. This article was written in order to both fill this gap and contribute to his correct introduction, his book named *Muhammedanische Studien (Islamic Cultural Research)* and the researches done on him was used. The article is limited to investigating the reasons for his attitude towards Muslims and determined number of examples in order not to overwhelm the volume of the study. In the article, data collection and analysis method was used. At the end of the article, it is concluded that Goldziher does not have a principled and consistent approach, while making unfair accusations against Muslims, whom he sees as obstacles to his theses, and praising those they can use to achieve his goals.

Keywords: Hadith, Ignaz Goldziher, Islam, Turks, Arabs, Orientalism.

GİRİŞ

İshak (Ignác, Ignaz)¹ Goldziher (1850-1921), Batı'da ve Doğu'da İslâm araştırmalarının tartışılmaz otoritesi/rakipsiz efendisi kabul edilen, hadislerle ilgili önemli çalışmalar yapan, fikirleriyle hem Batılı hem de Doğulu araştırmacıları etkileyen bir oryantalisttir.² Müslümanlar arasında

¹ İsmi Macarca bu şekildedir. Kendisine anne tarafından dedesinin adı olan İbranice Jitzhak Jahuda'nın ismi verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 35.

² Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis* 35-59, 70, 295-301; Ignaz Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, ed. Hüseyin Akgün (Ankara: Otto, 2020); Mehmet Said Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/102-105; Tahsin Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/105, 107; İbrahim Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi", *Marife*

Goldziher'i övenler³ ve soğukkanlı bir şekilde analiz edenler⁴ olduğu gibi tarafsızlığını yitirdiği ve İslâm'a düşmanlık ettiği gerekçesiyle şiddetle eleştirenler⁵ de bulunmaktadır. Goldziher'in eserleri incelendiğinde onun

Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim), Muhammed Hamidullah'ın Aziz Hatırasına 2/3 (2002), 113, 118; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 194; Ahmet Tahir Dayhan, *Memâlik-i Osmâniyye'yi Keşfe Çıkan Oryantalistler* (İstanbul: Rihle Kitap, 2011), 155-157.

- 3 Hayri Kırbaçoğlu, Goldziher'i "dindar nefretin odağına yerleştirilen bir akademisyen", "dindar Yahudi ailenin dindar evladı", "vahamet ölçüsünde yanlış anlaşılan katıksız bir ilim adamı", "hayatını ideallerine adayan ve bu ideale sadık kalan sağlam karakter sahibi tutarlı ve dürüst bir kişilik", "saflık, maneviyat ve bozulmamışlık peşinde koşan bir insan", "gayet tutarlı ilim ve fikir adamı", "evrensel insanî hedefe yönelik fikir üreten çok yönlü bir polimath" vb. sıfatlarla övmektedir. bk. Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *Goldziher'i Anlamak* (PDF: y.y., 2021), 16, 22-23, 38, 288. Goldziher'in "*Die Richtungen der Islamischen Koranlegung*" adlı eserini Arapçadan Türkçeye tercüme eden; "*Goldziher'in eserinin hiçbir yerinde ne Kur'an'a ne de İslâmî değerlere en ufak bir hakarete rastlamadım*" diyen, sünnet ve hadisi kaynak olarak kabul etmeyen, hadis tarihini ve usûlünü yok sayan, sünnet ve hadis karşıtlığı yapan Mustafa İslamoğlu'nun da Goldziher'e büyük bir hayranlık beslediği anlaşılmaktadır. bk. Ignaz Goldziher, *İslâm Tefsir Ekolleri*, trc. Abdulhalim en-Neccâr, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Denge Yayınları, 1997).
- 4 Mehmet Said Hatiboğlu, onu "devrinin en büyük gayr-i müslim İslâmiyatçısı denmeyi hak eden bir allâme" olarak niteler. bk. Ignaz Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2 Cilt, çev. Cihad Tunç (Ankara: Otto Yayınları, 2019) [Sunuş], 1/14, 28. Muhammed Zübeyr Siddîkî, "hadis edebiyatını analiz etmede ve eleştirilerini sağlam bir zekâ ve keskin tenkit melekesiyle yapmada yaratılıştan mücehhez bir ilim adamı" şeklinde tanıtır. bk. Muhammed Zübeyr Siddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tevâmülü, Hususiyetleri ve Tenkidi)*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: İrfan Yayınları, 1966), 19. Mustafa el-A'zamî de "Goldziher'in *İslâm Kültür Araştırmaları* adlı eserinin ikinci cildinin şarkiyatçıların hadis alanında yazdıkları ilk ve belki de son önemli araştırma olduğunu, bu kitabın şarkiyatçılar arasında Kitâb-ı Mukaddes gibi telakki edildiğini" kaydeder. bk. M. Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-ḥadîsî'n-nebevî* (Riyad: y.y., 1401/1981), 61, 456-460. Hüseyin Akgün de Goldziher'i tarafsız bir gözle değerlendirmeye çalışan hadis araştırmacılarından. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 59.
- 5 Son devir Osmanlı âlimlerinden M. Zâhid el-Kevserî (1879-1952), Goldziher'in beğendiği kaynaklardan seçtiği metinlere taşımadıkları anlamları yüklediğini, hakikatleri çarpıtarak istediği sonucu elde ettiğini ve İslâm'a düşmanlıkta son derece mahir, sahtekâr, hilekâr ve kurnaz biri olduğunu ifade eder. bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, "Yarım Asır Öncesinden Oryantalizme Bir Bakış", çev. Seyit Bahçivan, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 23 (2007), 191-192. Mustafa es-Sıbâî (ö. 1383/1964) ise onu "hadis alanında şarkiyatçıların en tehlikelisi, en birikimli, tesiri en geniş olanı ve

bazı Müslümanlara haksız ithamlar yönelttiği, itibarsızlaştırmaya çalıştığı, ancak bazılarını ise methettiği görülmektedir. İslâm araştırmacıları onun bu tavrının nedenlerini bilimsel araştırma yöntemlerini esas alarak tahlil etmek durumundadır. Bu makalenin amacı ve birincil önceliği onun siyasî görüşlerini araştırmak değil, Hz. Muhammed, bazı sahâbe, tabiîn, İslâm âlimleri ve Müslüman Türklere yönelik haksız ithamlarına dikkat çekmek, Arapları övmesinin nedenlerini araştırmak, böylece onun çelişki ve tutarsızlıklarından ilim dünyasının haberdar olmasını sağlamaktır.

Makale üç başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Goldziher'e yöneltilen bazı bilimsel eleştirilere yer verilmiş, ikinci başlıkta Müslüman Arapları överek Osmanlı Devleti'ne karşı dil, kültür ve ideoloji açısından desteklemesinin sebepleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü başlıkta ise Hz. Muhammed başta olmak üzere sahâbe, tabiîn, İslâm âlimleri ve Müslüman Türklere yönelik negatif yaklaşımları ele alınmış, sergilediği tenakuz ve tutarsızlıklar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Goldziher'e Yöneltilen Tenkitler

Goldziher, oryantalsitlerin genelinin yaptığı üzere Kur'an'ın ilahî kaynaklı olmadığı ve onu Hz. Muhammed'in yazdığı tezini ileri sürer. O, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı Ahd-i Atik'ten aldığı bilgilerle yazdığını,⁶ İslâm'ı da "yeni dinin ve hayat görüşünün kurucuları"⁷ diye tanıttığı Hz. Muhammed, sahâbe ve tabiîn'in ileri gelenlerinin kurduğunu iddia eder.⁸ Goldziher İslâm'a yaklaşımında tarafsızlığını koruyamadığı için eleştirilir. Nitekim onunla ilgili araştırma yapan ilim adamları, Goldziher'in tezini destekleyen rivâyetleri seçerek aldığını, diğer rivâyetleri görmezden geldiğini, keyfî yorumlara yöneldiğini, bazı gerçekleri tahrif ettiğini, tezlerini temellendirirken temel eserler yerine tâlî kaynaklara başvurduğunu, zihninde kurguladıklarını kaynaklara zorla doğrulatmaya

araştırmacıları en çok ifsat edenî" şeklinde tanıtır. bk. Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtubâ fı'l-teşrî' l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1398/1978), 189.

⁶ Ignaz Goldziher, *el-Akâde ve ş-şerîa fı'l-İslâm*, çev. Muhammed Yusuf Musa vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısri, 1946), 6-8.

⁷ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/343; 2/20.

⁸ Bu konuyla ilgili Allah Teâlâ Kur'an'da şöyle buyurur: "...Bugün, (kezyamete kadar mükemmel bir inanç sistemi ortaya koyarak ve bütün çağlara, kültürlere ve toplumlara uyarlanabilecek temel prensipler belirleyerek) dininizi kemale erdirdim; (böylece) size (vaat ettiğim) nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak (tek ve biricik Allah'a kulluk etme esasına dayanan ve bütün peygamberlerin insanlığa getirdikleri inanç sistemi olan) İslâm'ı seçtim..." el-Mâide 5/3.

çalıştığını ifade eder.⁹ Ulaşmak istediği amaca yönelik kurgular yapmakta başarılı olduğunu,¹⁰ indî yorumlar yaptığını,¹¹ çok sayıda kaynağı tetkik etmesine rağmen sadece kendi kurgusuna uygun sonuçları ön plana çıkarttığını,¹² işine yarayan malzemeyi yeterince araştırmadan alıp kullandığını belirtir.¹³ Savunduğu tezi destekleyen delillerin bir kısmını ya yanlış anladığını ya da yanlış yorumladığını,¹⁴ görüşleri arasında çelişkiler olduğunu, bir yerde reddettiğini diğer yerde ispatlamaya çalıştığını, tenakuza düştüğünü, amacına uygun bir bilgiyi gayr-i muteber kaynakta da olsa alıp kullandığını, kafasındaki fikre ters düşen delillere itibar etmediğini, kendi teziyle çelişen Müslüman âlimlerin görüşlerine kıymet vermediğini kaydeder.¹⁵ Ayrıca gerçek niyetini gizlediğini, hedefini gerçekleştirmek için her türlü vasıtayı kullandığını,¹⁶ ulaştığı sonuçları sanki tam bir tümevarım ve titiz bir çalışma sonucu elde edilmiş genel hükümler gibi sunduğunu,¹⁷

⁹ İbrahim Kutluay, "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde", III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihiçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin), (5-6 Ekim 2019, Ağrı) Bildiriler Kitabı, ed. Adem Yerinde (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019), 288; Alam Khan, "Distortion of Facts and History in Muslim Studies by Ignaz Goldziher Chapter II As a Model", *Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 5/2 (2016), 109-118. Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in hadis rivâyetlerini ve kaynaklarını tarihi veriler olarak değerlendirdiğini ve kendi iddiasını destelecek şekilde kurguladığını" kaydeder. bk. Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumunu Tasavvuru", *Darulfunun İlahiyat [İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 32/2 (2021), 435.

¹⁰ Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi", *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 223.

¹¹ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/105-106.

¹² Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 286.

¹³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 182-187.

¹⁴ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 150-154.

¹⁵ Kutluay, "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde", 291-292.

¹⁶ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/105.

¹⁷ Fethuddîn Muhammed Ebu'l-Feth Beyanûnî, "Müsteşriklerin Hadis İlmi ve Sünnet-i Nebi Çalışmalarındaki Referansları -Bir Analitik Tümevarım Çalışması-", çev. Hatice Dülber, *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*, ed. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 504; Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumunu Tasavvuru", 448.

kendini tarafsız gösterme konusunda hayli mâhir olduğunu,¹⁸ teorilerini güçlendiren hadisleri sağlam, zıt düşenleri çürük göstermeye dayalı fevrî bir yaklaşım içinde olduğunu ifade eder.¹⁹ Meselelere kusur/açık aramak amacıyla yaklaştığını, yaptığı alıntılarının siyâk ve sibâkına hiç dikkat etmediğini, eksik alıntılar yaptığını, uydurma rivâyetler üzerine hüküm bina ettiğini, konuları yanlı olarak değerlendirdiğini,²⁰ tashîfe uğramış metni esas alarak teorisini ispata çalıştığını,²¹ tarihî verileri “zihnindeki ön kabuller” ekseninde okuduğunu, hipotezini çürüten verileri görmezden geldiğini ya da işine gelecek şekilde tevil ettiğini belirtir.²² Hadislerin tamamının uydurma olduğu şüphesiyle hareket ettiğini,²³ “hadisin tabii tarihi” ile “hadisin sunî tarihini” birbirine karıştırdığı için yanıldığını,²⁴ teorisine uymayan haberleri gerçekdışı saydığını, çok sık genelleme yaptığını²⁵ belirtir ve onu tenkit ederler. Batılı araştırmacılardan Johann Fück (1894-1974),

¹⁸ Hatiboğlu, “Goldziher”, 14/103.

¹⁹ Aysun Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru* (İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021), 75.

²⁰ Abdülmecit Okcu, “Ignace Goldziher’in Taberi’den Aktarımda Bulunarak Bazı Kırâatleri Tenkidi ve Meselenin Arka Plânı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 139, 142-143.

²¹ Ahmet Tahir Dayhan, “İstişrâk ile İstişhâd Edilir mi? -Eleştirel Bir Bakış-” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 9-15.

²² Kızılkaya Yılmaz, “Hegel’in Tarih Felsefesinin Goldziher’in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi”, 235; Sumaiya Ahmed, “Orientalist’s Reaction on the Ḥadīth Literature: A Brief Study of the Contribution of Ignaz Goldziher”, *Islam and Muslim Societies: A Social Science Journal* 12/2 (2019), 64.

²³ Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta’* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020) 64, 147-151; İlyas Canikli, “Ignaz Goldziher’in İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II’ Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 356; Idri Shaffat - Rohaizan Baru, “Orientalists’ Perspectives on Hadith”, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 9/11 (2019), 1331, 1336.

²⁴ Mehmet Görmez, “Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine”, *İslâmîyât* 3/1 (2000), 28-31.

²⁵ Yücel, *Hadis Tarihi*, 202. Goldziher’in genellemeci yaklaşımını ele alan ve bu tutumun nasıl sonuçlandığını gösteren bir çalışma için bk. Canikli, “Ignaz Goldziher’in İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II’ Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış”, 342-346, 362. Akgün de Goldziher’in genellemelerinin isabetsizliğiyle ilgili bazı tespitler yapar. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 151, 203, 216-220, 290, 294, 305.

Goldziher'in kaynakları tek taraflı kullandığını,²⁶ Talal Malouh ve Harald Motzki (1948-2019), çok kolay genelleme yaptığını, amacına hizmet eden rivayetleri seçip aldığını ve diğer verileri görmezden geldiğini kaydeder.²⁷ Talat Koçyiğit (ö. 1432/2011), "bir müsteşrikin bizim meselelerimizle ilgili incelemelerinde ulaştığı netice her ne olursa olsun biz bu neticeyi ihtiyatla karşılamak zorundayız. Şüphesiz onların incelemelerinden haberdar olacağız fakat kendi meselelerimizi yine kendimiz halletmek zorunda olduğumuzu da unutmuyacağız"²⁸ diyerek onun çalışmalarında ulaştığı sonuçlara temkinle yaklaşmak gerektiğine dikkat çeker. Mehmet Said Hatiboğlu da Goldziher'in yaptığı yanlışlar²⁹ düzeltilmediği takdirde otoritesine laf kondurmayan halefi müsteşriklerin ondan yaptıkları nakillerde bu yanlışları sürdürdüklerinin görüldüğünü³⁰ ifade eder, bu vebalin altında kalmamak için Müslümanları görevlerini yapmaya çağırır.³¹

²⁶ H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü* (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 440.

²⁷ Ahmet Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yaklaşımları", *İslâm Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: Kur'ân Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2020), 585-586; Kutluay, "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yöneltilmiş Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Üzerinde", 291.

²⁸ Talat Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkid", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 55.

²⁹ Goldziher'in büyük yanlışları olmakla birlikte küçük bazı hataları da olmuş, Arapçayı çok iyi bilmesine rağmen bazı Arapça isimleri yanlış okumuştur. Goldziher, İmrân b. Husayn'ı "İmrân b. Hasîn", Büşeyr b. Ka'b'ı "Beşîr b. Ka'b", (bk. Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/281), Yahyâ b. Ma'in'i "Yahya b. Mu'in", (Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/335), Ku'aybe bint Sa'id'i "Kuleybe bint Sa'id", (Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/400), Sultan Sencer b. Melik Şah'ı "Sultan Sungur ibn Melik Şah" (Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/496) ve Hanzale el-Absem'i "Hanzali el-Absem'i" (Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/505) şeklinde hatalı okumuştur.

³⁰ Goldziher'in etkisinde kalan pek çok müsteşrik "onun hadislerin İslâm'ın ilk yüzyılı hakkında güvenilir bir kaynak olmadığı ve aksi ispat edilene kadar her hadisin uydurma kabul edilmesi gerektiği şeklindeki genel yaklaşımını" hâlen savunmakta ve hadis literatürüne şüpheyle bakmayı sürdürmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fatma Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 52-53.

³¹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/29. Said Hatiboğlu, "İslâmî metinleri çoğu yerde keyfi yorumlayarak okuyucuyu yanılttığını söylediği Goldziher'i?" ve onun gibi müsteşrikleri kastederek "onların hakikati saptırıcı istikametteki faaliyetlerine cevap vermenin Müslüman araştırmacılara düştüğünü" kaydeder, kendisi de Goldziher'in "bilinçli üç tahrifini" delillerle çürütür. bk. Mehmed Said Hatiboğlu, "Batı'daki Hadis

Bu itibarla Goldziher'in düşünce sistemi, metodu, kişiliği ve eserleri bütüncül bir yaklaşımla ve soğukkanlı bir şekilde incelenmeli, çalışmalarına aksettirdiği sistemli din eleştirisine cevaplar verilmelidir.³² Nitekim Fuad Sezgin (1924-2018), Goldziher'in ileri sürdüğü tezlerle teorik çerçevede en ciddi tenkitleri yapan, bazı iddialarının ilmî ve tarihî gerçeklerle örtüşmediğini delilleriyle ortaya koyan bir ilim adamıdır.³³ Kanaatimizce

Çalışmaları Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar* 6/2 (1992), 107-109. S. Hatiboğlu, Goldziher ile ilgili şümulü değerlendirme yapabilmek ve Fuad Sezgin'in onunla ilgili başlattığı ilmî tenkitleri devam ettirebilmek için temel eserlerinin Türkçeye çevrilmesi gerektiğini ifade eder. bk. Hatiboğlu, “Goldziher”, 14/103. Bize göre de Hatiboğlu'nun önerisi gayet isabetli ve yerindedir. Çünkü bu tercüme onun daha iyi tanınmasına ve Batıda oluşturulan Goldziher Efsanesi'nin çökmesine neden olabilecektir.

³² Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher”, 118, 121; İbrahim Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 156. Ali Dere ise Müslüman coğrafyanın kendi kültürü üzerine Batılı zihin ve kalemlerden çıkan ilmi değerlendirmeleri algılama tarzının bir metodik zeminden çok “hâlâ erken dönem reddiye geleneğinin hâkim savunmacı ve totaliter unsurları tarafından belirlenmeye devam ediyor olmasını” eleştirir, tarihî hâdiselerin arkasında yatan nedenleri irdelemekten kaçınmanın ve tarihi salt kronolojik aktarım olarak görme eğiliminin yanlış olduğunu ifade eder. Dere, gerek Batılı çalışmaları eleştirel gözle değerlendirebilmek gerekse kendi özgün tarihini her yönüyle tahlil edebilmek için “metodik bir zemine dayanmanın” kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker. bk. Ali Dere, “Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç: Oryantalizm”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 79-80. Sabri Çap da 19. asırda oryantalizmin emperyalizmin kontrolüne girdiğini ifade eder. Ayrıntılar için bk. Sabri Çap, *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 33-34, 352-353, 406. Oryantalizmin dinî, siyasî, ticarî amaçlarına ve sömürgecilğe katkılarına işaret eden bazı tespitler için bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, 190. Kanaatimizce “*Oryantalizm, sömürgeciliğin keşif koludur. Antropoloji ise müspet bir ilimden çok Batı'nın çıkarlarını maskeleyen bir ideolojidir. Antropoloji, Batının sömürgeleştirdiği ülkeleri daha iyi tanınmasına yardımcı olan bir faaliyetin ürünüdür*” diyen Cemil Meriç son derece haklıdır. bk. Cemil Meriç, *Kültürden İrfana* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 55-58.

³³ Bu hususta bk. M. Fuad Sezgin, “İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (1956-1957), 25. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Emin Seyhan, “Fuad Sezgin'in Goldziher'in İddialarına Reddiyesi (Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde)”, *III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihiçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin), (5-6 Ekim 2019, Ağrı) Bildiriler Kitabı*, ed. Adem Yerinde (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019), 99-112.

Sezgin'in başlattığı bu ilmî faaliyet devam ettirilmeli, Goldziher'in bilinçli tahrifleri, maksatlı analizleri, menfî algı oluşturma çabaları³⁴ sağlam kanıtlarla çürütülmelidir. Zira Goldziher'in sübjektif, seçici, genellemeci, toptancı, indirgemeci, önyargılı ve aşırı şüpheci tavrı³⁵ İslâm'a ve Müslümanlara olumsuz bakışını göstermekte, ilmî tarafsızlığını yitirdiği şeklindeki tespitlerin haklılığını teyit etmektedir. Bu bakımdan İslâm ile ilgili düşüncelerini paranteze almadan, bilimsel araştırma yöntemlerini göz ardı ederek araştırmalar yapan, hatalı ve yanlış sonuçlara ulaşan Goldziher'in kendisine yöneltilen mezkûr eleştirileri hak ettiği ifade edilebilir.

2. Goldziher'in Müslüman Arapları Övmesi ve Bunun Nedenleri

Bu başlıkta Goldziher'in Müslüman Araplara yaklaşımı üzerinde durulmuş, Arapları övmesinin arkasında yatan nedenler analiz edilmeye çalışılmıştır.

Goldziher, Mısır'da bulunduğu sıralarda "Müslüman Arapları sıcak ve nazik bir millet"³⁶ şeklinde tanıtmış, Arap milliyetçilik hareketlerini desteklemiş, Osmanlı Devleti'ne keskin eleştiriler yöneltmış,³⁷ Osmanlı hâkimiyetine karşı Arapları kıskırtmıştır.³⁸ Tıpkı arkeolog görünümlü İngiliz gizli istihbarat servis ajanı Thomas Edward Lawrence'ın (1888-1935) yaptığı gibi o da Osmanlı karşıtlığı üzerinden Arap milliyetçiliğini alevlendirip bedevî Arapları isyana teşvik etmiştir. Lawrence de

³⁴ Mesela Goldziher, *İslâm Kültür Araştırmaları* adlı kitabının ikinci cildinde "Hadis ve Sünnet" başlıklı bölümün henüz ilk cümlesinde hadis kelimesinin anlamını "rivâyet, hikâye" şeklinde vererek okuyucuyu yanlış yönlendirir. Goldziher'in bu menfî algı oluşturma çabasını fark eden Dayhan, onun hadis kelimesinin uzak anlamlarına dikkat çekerek okuyucu nezdinde hadisle ilgili olumsuz intiba bırakma çabasını tenkit eder. Ayrıntılar için bk. Dayhan, "İstişrâk ile İstişhâd Edilir mi? -Eleştirel Bir Bakış-", 9-15. Bu konuda ayrıca bk. Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru", 437.

³⁵ Ayrıntılar için bk. Özcan Hıdır, "Oryantalizmin Günümüzde İslâmî Metinleri (Kur'ân ve Sünnet) 'Yeniden Okuma'daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi", *Dini ve Felsefî Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algulama Sempozyum Bildiriler Kitabı*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: Ege Basım, 2012), 1/19-26.

³⁶ Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher", 114-115.

³⁷ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 50.

³⁸ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 37.

Goldziher'in yaptığı gibi Türklere duyduğu nefreti Arap sempatzanlığıyla örtmeye çalışmış, Türkleri yalan, iftira ve yanlış bilgilerle sömürgeci bir millet olarak takdim etmiştir. Nitekim Lawrence, bilimsel inceleme süsü verilmiş gezilerle bedevî Araplar arasında dolaşmış, İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ni yıkmak için Irak'ta bir Arap isyanı çıkartmakla görevlendirilmiş, başarısız olunca Hicaz'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in (1853-1931) Osmanlılara karşı ayaklanmasının ardından³⁹ bölgeye gönderilmiş, bedevîlere dağıtılmak üzere bol miktardaki parayla Şerif Hüseyin'in yanına gelmiş, onu maddî ve siyasî açıdan desteklemiştir.⁴⁰ Arapça ve Türkçe dâhil olmak üzere on yabancı dili akıcı bir şekilde konuşan arkeolog ve sanat tarihçisi İngiliz kadın ajan Gertrude Lowthian Bell (1868-1926) de⁴¹ Müslüman kıyafetleri giyen, Müslümanlar gibi ibadet eden, Hicaz Emiri Hüseyin'in büyük oğlu Faysal'ın yakın dostu olan, bu sayede Şerif Hüseyin ve çevresini etkileyip güvenlerini kazanan, Hâşimîlerin nüfûzunu kullanarak Berberîleri ve çöl bedevîlerini Osmanlı aleyhine kışkırtan bir başka İngiliz ajanıdır. Nitekim Edward Lawrence ile Gertrude Bell 1911'de Nizip'in güneydoğusunda Suriye sınırındaki Kargamış'ta tanışmış, her ikisi de İngiltere tarafından 1915 yılı Ekim ayında Osmanlı idaresine karşı Arap ayaklanmalarını organize etmek üzere Kahire'de görevlendirilmişlerdir.⁴² Goldziher'in de Arapçanın lehçelerini öğrenmek ve kitap temin etmek için İslâm coğrafyasına seyahatler yaptığı iddia edilse de⁴³ geri planda siyasî misyonla hareket ettiği, tıpkı Lawrence ve Gertrude Bell'in yaptığı gibi Osmanlı Devleti'nin yıkılışında önemli rol

³⁹ Şerif Hüseyin, İngilizlerle yaptığı pazarlıklarda bedevî Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması durumunda İngiltere'nin kendi krallığını tanımasını istemiş, Arap krallığının sınırlarını belirlemiş ve Kasım 1916'da kendisini Arap ülkelerinin kralı ilân etmiştir. Ancak isyana kalkıştığında beklediği desteği bulamamış, ihanetle itham edilmiş ve birçok Arap tarafından Müslüman bir devlete karşı İngilizlerle iş birliğine giriştiği için lânetlenmiştir. Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/585-586.

⁴⁰ Lawrence, Medine'deki Türk birliğine yardım sağlayan Hicaz demiryolunun tahrip edilmesi, bazı Türk birliklerine baskınlar yapılması ve Akabe Limanı'nın ele geçirilmesinde önemli görevler üstlenmiştir. bk. Orhan Koloğlu, "Lawrence, Thomas Edward", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/114-116. Kanaatimizce daha sonra Lawrence'in kimliği deşifre olunca geri plana çekilmiş, bir müddet İngiltere'de ordunun farklı birimlerinde görevlendirilmiştir.

⁴¹ Semavi Eyice, "Bell, Gertrude Lowthian", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/422-423.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bk. Eyice, "Bell, Gertrude Lowthian", 5/422-423.

⁴³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 84-86.

oynadığı, pek çok İngiliz ajanı gibi⁴⁴ ayrılıkçı fikirler aşılıyarak bedevî Arapları kışkırttığı söylenebilir.⁴⁵ Nitekim Goldziher'in yaptıklarına bakıldığında gezilerini siyasî amaçlarla gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Gerek Said Hatiboğlu⁴⁶ gerekse İbrahim Hatiboğlu onun seyahatlerini siyasî misyonla yaptığı kanaatinde. Çünkü o, gezilerini siyasî amaçla yaptığını düşündürtecek şekilde gittiği yerlerde Avusturya-Macaristan resmî makamlarıyla sürekli iletişim halinde olmuş, ziyaret ettiği şehirlerde öncelikle elçilikler ve Yahudi çevreleriyle görüşmüş, dönüşte de resmî makamlara raporlar sunmuştur.⁴⁷ Ahmet Yücel, oryantalistlerin sömürge hükümetlerinin verdiği görevleri üstlenmelerinin onların araştırmalarını aynı zamanda siyasî amaçlarla da yaptıklarını gösterdiğini kaydetmiştir.⁴⁸ Yücel, Goldziher'in Yakınoğu gezisine Macaristan Eğitim Bakanlığı hesabına çıktığını, ünlü oryantalist Joseph Schact'ın (1902-1969) da İngiliz Enformasyon Bakanlığı adına Doğu uzmanı olarak görev yaptığını ifade etmiştir.⁴⁹ Akgün ise, Goldziher'in Ortadoğu gezisinin siyasî amaçla yaptığını doğrulayacak herhangi bir delilin bulunmadığını, günlükleri ve mektupları yayımlandıktan sonra böyle bir amacın gizli kalmasının söz konusu olmayacağını iddia etmiştir.⁵⁰ Kanaatimizce esas niyetini gizleyerek

⁴⁴ Kargamış'ta British Museum adına arkeolojik kazılar yapan İngiliz arkeologlarından L. Wooley, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde (Girit, Tesalya, Anadolu) yıllarca dolaşan arkeolog D. Hogarth ve Anadolu'yu baştanbaşa gezen Anadolu arkeolojisi uzmanı Sykes de İngiliz istihbarat servisinde çalışmış, Osmanlı Devleti'nin yıkılışında önemli görevler üstlenmiştir. bk. Eyice, "Bell, Gertrude Lowthian", 5/423; Koloğlu, "Lawrence, Thomas Edward", 27/115.

⁴⁵ Goldziher'in İngiliz ve Osmanlı hâkimiyetine son verilmesi çabaları, yerel halkların özgürlüğü için çalışan hareketlere desteği, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğine dair vurguları, Urâbî isyanı ve siyasî amaçlı faaliyetleri hakkında bk. Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi", 115; Hatiboğlu, "Yakınoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi", 155.

⁴⁶ Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", 14/103.

⁴⁷ Hatiboğlu, "Yakınoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi", 154; Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi", 107, 110, 121.

⁴⁸ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 26-29.

⁴⁹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 190-191.

⁵⁰ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 84-86. Akgün, Goldziher'in siyasetin oryantalizm çalışmalarına girmesinden rahatsız olduğunu, ayrıca misyonerlik faaliyetlerine de karşı çıktığını iddia eder. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 83. Yıllardır Goldziher hakkında

hedeflerine ulaşma konusunda mâhir olan ve amacını gerçekleştirmek için her türlü vasıtayı kullandığını bizzat kendisi itiraf eden Goldziher'in⁵¹ o dönemde Müslümanların hâmisî olan Osmanlı Devleti'nin parçalanması politikasına Arapları kışkırtarak ve ayrılıkçı fikirler aşılıyarak hizmet ettiği,⁵² Filistin'de Yahudi devletinin kurulması çabalarına katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Goldziher, Osmanlı Devleti'nde cereyan eden bağımsızlık hareketlerini desteklerken Siyonist hareket içinde bir aktivist olarak yer almasa da ayrılıkçı hareketlere verdiği siyasal ve düşünsel destekle Yahudi devletinin kurulmasına fikrî planda yardım etmiştir. Bu bakımdan Goldziher'in "Siyonist hareketle doğrudan ilişki içinde bulunmayışı"⁵³ ve "Filistin'de üç dinin mensuplarının barış içinde yaşamalarını istediği"⁵⁴ gibi zayıf gerekçelerle Osmanlı Devleti'nin yıkılışında "son derece etkili olan milliyetçilik akımlarına verdiği güçlü ve alenî desteği" ve Osmanlı idaresine yönelttiği "keskin eleştirileri"⁵⁵ gözden kaçırmamak icap eder. Nitekim millî iradeye karşı gerçekleştirilen askerî veya sivil darbeye fiilen katılmasa da darbeyi fikren desteklemek nasıl suça ve suçluya sahip çıkmak ise

araştırmalar yapan ve onu yakından tanımaya çalışan bir akademisyen olarak ifade edebilirim ki, Goldziher perde önünde her ne kadar bu tür sözler söylese de perde arkasında söylediklerinin tam tersini yapan bir oryantalist olup hayatı boyunca ilmî misyonerlik yapmıştır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere ona tenkit yönelten araştırmacılar "zihninde kurguladıklarını kaynaklara zorla doğrulamaya çalıştığı, işine yarayan rivâyetleri seçerek aldığı, keyfî teviller ve kolay genellemeler yaptığı" düşününcesindedir. Biz de makalenin ilk başlığında sıraladığımız gerekçelere dayanarak onun İslâm aleyhtarı çalışmaları yürüttüğünü ve ilmî misyonerlik yaptığını düşünmekteyiz. Bu kanaatimiz salt bir iddiadan öte hem onunla ilgili bu zamana kadar araştırmalarımızdan elde ettiğimiz bilgi ve birikime hem de adı geçen Doğulu ve Batılı araştırmacıların ulaştıkları ortak tespitlere dayanmaktadır.

⁵¹ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/105.

⁵² Osmanlı yönetimine karşı Arapları kışkırtmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 37.

⁵³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 39, 77, 79-80. Hüseyin Akgün, Goldziher'in siyonizm karşıtı olduğunu, zira onun Yahudiliği etnik bir kimlik değil din olarak gördüğünü kaydetmiştir. Kanaatimizce Goldziher'in hayatı boyunca yaptıklarına çok yönlü ve bütüncül bakıldığında, milliyetçilik akımlarına verdiği güçlü destek ve Osmanlı idaresine yönelttiği keskin eleştiriler dikkate alındığında her ne kadar siyonizm karşıtı gibi görünse ve bir aktivist olarak bu hareketin içinde yer almasa da geri planda kalemiyle Siyonistlerin çabalarına destek olduğu, Filistin'de Yahudi devletinin kurulması gayretlerine fikrî planda katkı sağladığı ifade edilebilir.

⁵⁴ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 95.

⁵⁵ Osmanlı hâkimiyetine karşı Arap millî harekâtını dil, kültür ve ideoloji açısından desteklemesiyle ilgili bilgi için bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 50.

Goldziher'in de bir aktivist olarak Siyonist hareket içinde yer alması da düşünceleriyle bazı Arapları etkilemesi ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına destek vermesi suçtur ve aynı hedefe yönelik eylemlerdir. Bu itibarla fiilen darbeye katılanları suçlayıp darbeye fikrî, siyasî ve ekonomik destek sağlayanları suçsuz görmek nasıl yanlışsa Goldziher'i de bu konuda suçsuz/kusursuz görmek yanlıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını isteyen biriyle Osmanlı Devleti'ni yıkmak için uğraşan birinin hedefi ortaktır ve her ikisi de bu amaç için iş birliği hâlinindedir. Dolayısıyla hukuk önünde alacakları cezalar farklı olsa da aynı amaca hizmet ettikleri için suç ortaklıkları söz konusudur. Bir başka ifadeyle masum ve silahsız insanlara saldırılar düzenleyen teröristler ile teröristlere yardım ve yataklık eden sivil destekçiler nasıl suçluysa darbeyi yapanlar ile onları maddî ve manevî destek sağlayanlar da aynı şekilde suçludur. Dolayısıyla Goldziher'in de Osmanlı Devleti'nin yıkılışına ve Filistin topraklarında Yahudi devletinin kuruluşuna verdiği alenî ve güçlü destek nedeniyle masum olmadığı ifade edilebilir.

Diğer taraftan Goldziher'in İstanbul, Şam, Kahire, Beyrut ve Kudüs gezilerinde gittiği her yerde “ortama göre Müslüman, Hristiyan veya Yahudi gibi davranmaktan çekinmemesi”⁵⁶ onun kimliği, kişiliği ve karakteri hakkında da bir fikir vermektedir. Goldziher'in İslâm hakkında yaptığı değerlendirmelerinde “bilimsel araştırma yöntemlerine sadık kaldığı, tarafsız ve objektif bir yaklaşım sergilediği”⁵⁷ şeklindeki görüşlerin bu bilgiden hareketle yeniden ele alınmasının zarurî olduğu ifade edilebilir. Zira farklı din mensupları yanında onlardan biriymiş gibi görünme tavrı özellikle din psikolojisi alanında çalışanların tetkikine muhtaç görünmektedir. Goldziher'in de tıpkı Lawrence ve Gertrude Bell gibi Arap kıyafetleri giymesi, onlar gibi namaz kılması, mescide gitmesi, sohbetlere katılması, kendini Müslüman gibi hissettiğini söyleyip⁵⁸ Araplara şirin görünmesi, sempatilerini kazanması, sonra da istediği hedefe onları

⁵⁶ Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher”, 111.

⁵⁷ Kırbaoğlu, *Goldziher'i Anlamak*, 16, 22-23.

⁵⁸ Nitekim Almanca kaleme aldığı günlüğü Tagebuch'un Arapça tercümesinde Goldziher; “*Şu son haftalarımı artık tamamıyla iman ettiğim İslamiyet ruhuyla geçirdim. Tüm benliğim ve duygularım Müslüman oldum ve İslâm'ın tek din olduğuna inandım*” demektedir. bk. Muhammed Avni Abdurraûf, *Yevmiyyâtü Ignaz Goldziher* (Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-terceme, 2016), 135. Her ne kadar Goldziher günlüklerinde böyle demiş olsa da onun bir Yahudi olarak hayata gözlerini yumduğu, Budapeşte'de Yahudi mezarlığındaki aile kabristanına defnedildiği bilinmektedir. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 47, 59.

kolaylıkla yönlendirmesi imkân dâhilindedir. Nitekim tarihî veriler Goldziher'in bu hususta başarılı olduğunu, hedeflerine ulaştığını, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına verdiği desteğin işe yaradığını ve istediği sonuçları elde ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Goldziher'in tutarsız ve çelişkili sözler söyleyen biri olarak anılmayı göze almak ve akademik itibarını yerle yeksan etmek pahasına Arapları övmekten çekinmemesinin asıl nedeninin "amaçlarını gerçekleştirmede onları bir araç olarak kullanmak istemesi" olduğu söylenebilir.

3. Goldziher'in Müslümanlara Yönelik İthamları

Kur'ân-ı Kerîm, Ehl-i Kitab'ın çoğunluğunun Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna dair kesin deliller geldikten sonra sırf kıskançlıkları nedeniyle ayrılığa düştüklerini⁵⁹ ve iman etmediklerini haber verir. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e Ehl-i Kitab'a kendisinin örneği görülmemiş bir peygamber olmadığını, diğer elçiler gibi bir elçi olduğunu, kendisinden önce nice peygamberlerin gelip geçtiğini, dolayısıyla bu işi ilk kendisinin başlatmadığını, elçilik bakımından diğer peygamberlerle arasında bir farkın bulunmadığını söylemesini emreder.⁶⁰ Aynı şekilde Kur'ân, insanlar içerisinde Müslümanlara düşmanlıkta en şiddetli olanların önce Yahudiler sonra da Allah'tan başka varlıklara ilahlık yakıştıranlar olduğunu,⁶¹ bu dünya hayatında Müslümanların hem Ehl-i Kitab'tan hem de bu müşriklerden kırıncı ve incitici sözler işiteceklerini⁶² bildirir. Allah Teâlâ, Ehl-i Kitab'ın büyük bir kısmının Müslümanlara kıskançlık beslediğini/besleyeceğini, onları dinlerinden döndürmek isteyeceklerini,⁶³ kötülük yapmaktan geri durmayacaklarını, sıkıntıya düşmelerini arzulayacaklarını, ağızlarından nefretin dolup taşıdığını, kalplerinde gizlediklerinin ise açığa vurduklarından çok daha büyük olduğunu,⁶⁴ onların yaşam tarzlarına uymadıkça Yahudi ve Hristiyanların Müslümanlardan asla hoşnut olmayacaklarını⁶⁵ haber verir. Bu nedenledir

⁵⁹ Âl-i İmrân 3/19. Ehl-i Kitab'ın haset ve kıskançlıklarından dolayı İslâm'ı kabul etmemeleriyle ilgili diğer bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/90, 109, 213; eş-Şûra 42/14; el-Câsiye 45/17.

⁶⁰ "De ki: "Ben peygamberlerin ilki değilim..." el-Ahkâf 46/9.

⁶¹ el-Mâide 5/82.

⁶² Âl-i İmrân 3/186.

⁶³ el-Bakara 2/120.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/118.

⁶⁵ el-Bakara 2/120. Ayrıca bk. el-Mâide 5/51

ki Goldziher başta olmak üzere oryantalistlerin büyük bir kısmı İslâm'a, Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara iyi gözle bakmaz.⁶⁶ Günümüzde Batı'da kilise eğitimi görmüş kimseler hâlâ Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmediğine, Kur'ân'ın Yüce Allah'tan gelen bir vahiy olmadığına ve onu Hz. Muhammed'in yazdığına inanır.⁶⁷ Oryantalistlerin çoğunluğu Tevrat ve İncil'in itibarının sarsılacağı gerekçesiyle Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e vahiy edildiğini ve onun da diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğunu kabule yanaşmaz. Çünkü onlar açısından böyle yapmak, Kur'ân'ın nihai doğrular içeren son kutsal kitap olduğunu kabul etmek anlamına gelecek ve tüm iddialarını geçersiz ve temelsiz kılacaktır. Bu bakımdan Goldziher'in de benzer düşünceleri savunan bir oryantalist olduğu, kıskançlıkla hareket ettiği, İslâm'ın son din oluşunu⁶⁸ içine sindiremediği, Hz. Muhammed başta olmak üzere sahâbe, tabiîn, İslâm âlimleri, Müslümanlar ve özellikle de Türklere karşı menfi tavırlar sergilediği eserlerinin satır aralarındaki beyanlarından anlaşılmaktadır.

Aşağıda muhtelif başlıklar altında Goldziher'in bu tavrının muhtemel nedenleri üzerinde durulacak, Hz. Muhammed, sahâbe, tabiîn ve İslâm âlimlerine yönelik negatif tutumu ele alınacak, Müslümanlara karşı sergilediği çelişkiler ve tutarsızlıklar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. Goldziher'in Hz. Muhammed'e Yönelik İthamları

Goldziher, Hz. Muhammed'i peygamber değil İslâm'ın kurucusu,⁶⁹ İslâm'ı da tarihî bir olgu ve bu oluşa katkıda bulunan bütün faktörlerin ortak eseri⁷⁰ kabul etmiş, İslâm âlimlerini "din ikâme eden kişiler" olarak

⁶⁶ Sabri Çap, "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri", *Modern Dönemde Hadis ve Babanzâde Ahmed Naîm*, ed. İbrahim Özcoşar vd. (İstanbul: Divan Kitap, 2022), 259.

⁶⁷ Salih Akdemir, "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 189, 197-200, 207.

⁶⁸ "Gerçek şu ki, Allah katında (tek ve gerçek) din İslam'dır..." Âl-i İmrân 3/19.

⁶⁹ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 101, 113. Akgün, Goldziher'in İslâm'ın ilk yalın/saf halini ifade etmek için "Alter Islam=Eski İslâm", diğer kültürlerin tesiriyle ortaya çıkan yeni hâlini anlatmak üzere de "Junge Islam=Genç İslâm" kavramlarını kullandığını belirtir. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 271.

⁷⁰ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/107-108; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 113; Çap, "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri", 247. Goldziher, İslâm'ı vahiy kaynaklı bir din değil beşer ürünü kabul etmiştir. bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, 196.

tanıtmış, müçtehitlerin dini anlama çabalarını “din oluşturmak” şeklinde göstermiştir.⁷¹ Goldziher, Hz. Muhammed’in Ehl-i Kitab’ın kutsal kitaplarını referans alıp Kur’ân’ı yazdığını,⁷² Kur’ân’ın bir hadis kaynağı⁷³ ve dünya edebiyatının bir abidesi olduğunu,⁷⁴ tarihte dinî bir cemaat tarafından vahiy ürünü kabul edilen hiçbir kanonik (sahih kabul edilen) kitabın ilk yıllarında Kur’ân metni kadar yalpalayan ve güven vermeyen bir görünüm arz etmediğini ileri sürmüştür.⁷⁵ O, “Kur’ân’da mevcut İncil hikâyeleri”⁷⁶ diyerek Hz. Muhammed’in Kur’ân’ı yazarken Hıristiyanlıktan iktibaslar yaptığını,⁷⁷ İncil’den aldığı efsaneleri kısmen bozarak Kur’ân’da birleştirdiğini, ayrıca Kur’ân’ın birçok yerini müphem bıraktığını⁷⁸ iddia etmiştir. Goldziher’e göre Hz. Muhammed dilinin fesahatini kullanarak kentlileri, gâibten haberler vererek de bedevîleri ikna etmiş, ancak yine de Kur’ân’da bedevîlerin ihtida konusunda inatçı olduklarını söyleyerek⁷⁹ onlardan şikâyetçi olmuştur.⁸⁰

Bekir Karlığa, Goldziher’in Hz. Muhammed’in vahiy almasını “patolojik bir hâl” olarak nitelemesini bilim, tarih ve felsefe ışığında incelemiş, bu iddianın hiçbir geçerliliği olmayan önyargılar, dayanaksız

⁷¹ Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, 14/107. Goldziher’in kitabının tanıtımını yapan Hülya Alper de bu konuya dikkat çeker. bk. Ignaz Goldziher, *The Zabiris: Their Doctrine and Their History, A Contribution to the History of Islamic Theology*, çev. Wolfgang Behn, Giriş, Camilla Adang (Leiden: E. J. Brill, 2008, XXV+227 sh), Kitabı tanıtan, Hülya Alper, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19 (2008), 125-126. Ayrıca bk. Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 128.

⁷² Akgün, Goldziher’in Kur’ân’ı Hz. Muhammed’in yazdığı iddiasını hiçbir Müslümanın kabul edemeyeceği ölçüde aşırı bulur. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 304.

⁷³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 294.

⁷⁴ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/28. Goldziher’e göre Cahiliye dönemi bilgisizlik dönemi değil, kabalığın, barbarlığın ve gaddarlığın hüküm sürdüğü zaman dilimidir. Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/309-311. Bize göre ise Cahiliye dönemi, “Kur’ân ve sahîh sünnetin ilkelerinin aydınlatmadığı hayat tarzının egemen olduğu her devir ve dönemdir.”

⁷⁵ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 113.

⁷⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/255.

⁷⁷ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/501-502.

⁷⁸ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 124.

⁷⁹ Kur’ân’da bedevîleri eleştiren bazı âyetler için bk. et-Tevbe 9/97-98; el-Fetih 48/11, 16; el-Hucurât 49/11.

⁸⁰ Kızılkaya Yılmaz, “Goldziher’in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru”, 426 vd.

kanaatler, mutaassıp ve saldırgan bir bağnazlıktan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁸¹ M. Said Hatiboğlu da Kur'ân-ı Kerîm'in ilahî menşeyini kabule yanaşmayan Goldziher ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Batı'da ve Doğu'da bu derece önem verilen Goldziher'in İslâm dünyasında ilmî seviyede araştırmaların benüz yapılmadığı bir devirde otorite kurmuş olması onun gerçekten bu değere layık olduğu anlamına gelmez. Zengin kaynaklara dayalı kitap ve makaleleri İslâm ilim muhitlerinde bütünüyle tenkitten geçirilmemiş olmakla beraber onlardan bazıları üzerinde yapılmış ilmî değerlendirmeler Goldziher'in pek çok yerde hissiyatına mağlup olduğunu, haksız ve yanlış sonuçlara vardığını göstermektedir. Bununla birlikte onun ilmî tarafsızlığını zaman zaman elden bırakmadığı, İslâm'ın hoşgörü ve mistik rubanîyetine duyduğu hayranlığı dile getirdiği, Kur'ân-ı Kerîm'in ilahî menşeyini pek kabule yanaşmazken, dünya edebiyatının bir şabeseri olduğunu itiraf etmekten de kendisini alamadığı görülmektedir."⁸²

Goldziher, Hz. Muhammed'i "semavî kitaplar okuyan bir genç",⁸³ "kendini kavminin peygamberi olmaya muktedir kılan bir deha",⁸⁴ "Medine'de birkaç dindar mürit tarafından kabul görmüş Mekkeli bir hayalperest",⁸⁵ "inzivaya çekildiği mağarada evhamlar ve yoğunlaşan halüsinasyonlar gören",⁸⁶ "sinir krizleri geçiren",⁸⁷ "epileptik esnaf"⁸⁸

⁸¹ Bekir Karlığa, "Goldziher'in Kur'ân'a Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış", *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997)*, *Bildiriler* (İstanbul: İrfan Vakfı, 1999), 31-38, 39-43.

⁸² Hatiboğlu, "Goldziher", 14/103.

⁸³ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/50.

⁸⁴ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/51.

⁸⁵ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/47.

⁸⁶ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 96.

⁸⁷ Akgün, Goldziher'in bu tür garip ifadelerini Hz. Muhammed ile ilgili diğer söz ve düşünceleriyle telif etmekte oldukça zorlandığını ifade eder. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 103, 109-110. Kanaatimizce ilerleyen yıllarda Goldziher'in hayatı daha ayrıntılı olarak incelendiği, onun siyâsî, dînî, ilmî kimliği, insanî ilişkileri, zafiyetleri ve duygusal yönü hakkında önemli bilgiler ihtiva eden günlükleri, seyahat yazıları - sansürlenmiş kısımlar dâhil olmak üzere- ortaya çıkartıldığı ve şahsiyeti hakkında nitelikli bilimsel araştırmalar çoğaldığı takdirde Goldziher'in karakteri hakkında daha isabetli değerlendirmeler yapılabilecektir. (Nitekim İbrahim Hatiboğlu, Goldziher'in günlüklerinde duyurulması istenmeyen özel bilgiler olduğu için oğlu Karl'ın bunların yayınlanması konusunda isteksiz davrandığını kaydetmiştir. Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher", 110.)

⁸⁸ Goldziher, "epileptik esnaf" ifadesiyle Hz. Peygamber'in vahiy alırken girdiği olağanüstü ve titreyen hâle telmihte bulunmuş, sara nöbetleri geçiren bir menfaatpereste benzetip onunla alay etmiştir. bk. Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 117.

şeklinde tanıtmıştır. Goldziher, her ne kadar ara sıra Hz. Muhammed'i öven ifadeler kullansa da onu itibarsızlaştırmak için asılsız ve uydurma rivâyetlere dayanarak "fakirlikten çok korkan, zenginliği arzulayan, kendine seksen deve kıymetinde mücevher satın alan",⁸⁹ "insanlar arasında ayrımcılık yapan",⁹⁰ "ırkçılığı ve kabileciliği normal karşılayan"⁹¹ ve "eşlerini kıskanmayan biri"⁹² olarak tanıtmaktan ve onunla ilgili kötü bir algı oluşturmaktan da çekinmemiştir.

Sonuç olarak, Goldziher'in tarafsız görünmeye çalıştığı, zaman zaman Hz. Muhammed'i metheden ifadeler kullansa da bilimsel araştırma yöntemlerine riayet etmediği, objektif olamadığı ve Hz. Peygamber'i çok yanlış tanıttığı görülmektedir.⁹³ Goldziher'in Hz. Muhammed ile ilgili

⁸⁹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/515-516.

⁹⁰ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/125-126.

⁹¹ Goldziher, ırkçılığı yasaklayan hadislerin sonradan üretilip Hz. Muhammed'e nispet edildiğini iddia etmiştir. bk. Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/162. Oysa Hz. Muhammed, ırkçılık ve ayrımcılık yapılmasını doğru bulmamış ve bizzat yasaklamıştır. bk. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *Süneni Ebî Dâvud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Edeb", 112; Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, *Süneni İbn Mâce*, thk. M. Fuâd Abdalbâki (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Fiten", 7.

⁹² Talat Koçyiğit, "Goldziher'in İslâmî gerçekleri tahrif etmede ve bunu birtakım delillere dayandırmada son derece mahir olduğunu belirtip onun bu iddiasını güçlü delillerle çürütür. bk. Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkid", 43-55.

⁹³ Eskiden beri bazı Batılı yazar ve oryantalistler, Hz. Peygamber hakkında nefret dolu ifadeler kullanmışlardır. Kanaatimizce bunların ilki Hz. Muhammed'in Eski ve Yeni Ahit okuduğunu, rahip Bahira ile görüştüğünü, sapık bir mezhep kurduğunu ve sahte bir peygamber olduğunu iddia eden manastır papazı Yuhannâ ed-Dımaşki'dir (ö. 132/749). [bk. Ömer Faruk Harman, "Yuhannâ ed-Dımaşki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/581]. Hz. Muhammed'i "bölücülük ve sapık inanç tohumları eken cehennemlik birisi" diye tanıtan *İlâhî Komedyâ* yazarı İtalyan Dante Alighieri (1265-1321), [bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "İlâhî Komedyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/69], hadislerin Talmud'dan alındığını iddia eden ve Hz. Muhammed'e "meşhur düzenbaz, sahtekâr, yalancı peygamber" diyerek hakaret eden Fransız şarkiyatçı D'Herbeloth (1625-1695), [bk. Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", 12.], Hz. Muhammed hakkında alaycı ve aşağılayıcı dil kullanan Reinhart Dozy (1820-1883), [bk. Mehmet Özdemir, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/514], "Resûl-i Ekrem hakkında saldırgan bir dil kullanan ve ona sahte peygamber" diyen Sir William Muir (1819-1905) [bk. Christine Woodhead, "Muir, Sir William", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,

analizlerinde tarihî gerçekleri bilerek çarpıttığı, rivâyetleri keyfî şekilde yorumladığı, hakikatlerle örtüşmeyen hissî, maksatlı ve önyargılı değerlendirmelerde bulunduğu, Hz. Peygamber'in saygınlığını zedelemek için her yola başvurduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Goldziher'in Sahâbîlere Yönelik İthamları

Goldziher, Hz. Peygamber'in yol arkadaşları olan bazı sahabîlere de haksız ithamlarda bulunmuştur. Örneğin o, birçok uydurma hadis naklederek muksirûndan olan sahâbî Ebû Hureyre (ö. 58/678) hakkında “mevzû hadis nakleden, güvenilirmez, özensiz ve yalancı biri” şeklinde negatif bir algı oluşturduktan hemen sonra; “*Aslında bu uydurmaların sonradan ona nispet edilmiş olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir*”⁹⁴ şeklinde ihtiyatlı cümleler kurarak kendini geri plana çekip tarafsız görünmeye çalışmıştır. Zira Goldziher, bir kimse veya konu hakkında mitoloji, mevzû hadis, asılsız veya yalan haberlere dayanarak menfî algı oluşturduktan hemen sonra “bu tür sözlerle” kendini geriye çekme ve tarafsız görünme konusunda son derece mâhir bir oryantalisttir. Oysa onun bu yaptığı ne akademik ne de etik bir tavidir. Ancak Goldziher'in bu özelliğini bilmeyen birçok Batılı veya İslâm araştırmacısı⁹⁵ bu ve benzeri temkinli ifadelerine bakarak “onun tarafsız, objektif, dengeli ve dürüst bir ilim insanı” olduğunu zannedebilmiştir.

Goldziher, Hz. Peygamber'in duasına mazhar olan,⁹⁶ etkileyici sözleriyle müşriklerin hicivlerini ve kara propagandalarını tesirsiz hâle

2020), 31/94] bunlardan bazılarıdır. Goldziher'in de bunların ilmî görünümlü bir devamı olduğu, Hz. Muhammed'i hayalperest, halüsinasyonlar gören ve sınır nöbetleri geçiren birisi olarak tanıttığı ve bu geleneği sürdürdüğü görülmektedir.

⁹⁴ Ayrıntılar için bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 170-172.

⁹⁵ Örneğin Hayri Kırbaçoğlu, Goldziher'in bu üslubunu tam olarak bilmediği için objektif ve tarafsız ilim adamı olduğunu zannetmiş, yaptığı bir çalışmada onu savunmuştur. bk. Kırbaçoğlu, *Goldziher'i Anlamak*, 14-291.

⁹⁶ Hz. Peygamber, Kureyş müşriklerinin Müslümanlar aleyhine yürüttükleri kara propagandalara şüirleriyle cevap verme sorumluluğunu yüklediği Hassân b. Sâbit'e; “*Allah'ım! Onu rûbu'l-kuds ile (ilâhî ilhamla/manevî yardımla) destekle!*” diye dua etmiştir. bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîbu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Salât”, 68; “Bed'ul-halk”, 6; “Edeb”, 91; Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neyşâbûrî, *Sahîbu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Fedâil”, 34; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 87; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sabîh (Sünenü't-Tirmizî)* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Edeb”, 70; Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Mesâcid”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/269; 4/298, 301; 5/222; 6/72.

getiren, İslâm'a sayısız faydaları dokunan, şiiirleriyle Müslümanları motive eden sahâbî Hassan b. Sâbit'i (ö. 60/680); "*İslâm şairi ve Muhammed'in methinin ve zaferinin borazanı Hassan b. Sâbit*"⁹⁷ şeklinde yanlış tanıtmış, onu "Muhammed'e yağcılık ve dalkavukluk yapan biriymiş gibi" takdim etmiştir. Çünkü Hassan b. Sâbit o dönemde hem Ehl-i Kitab'ın hem de Arap müşriklerin yalan ve iftiralarnı etkili şiiirleriyle boşa çıkartmış, planlarını bozmuş, Müslümanları cesaretlendirmiş, böylece hem o dönemin hem de daha sonraki Yahudi ve Hristiyanların öfkelerini üzerine celp etmiştir. Kanaatimizce Yahudi oryantalist Goldziher'in Hassan b. Sâbit'e beslediği husumetin nedenlerinden birisi Hassan b. Sâbit'in İslâm'a yaptığı bu büyük hizmetlerden duyduğu rahatsızlık olsa gerektir.

3.3. Goldziher'in Tabîne Yönelik İthamları

Goldziher, tezlerinin önünde engel oluşturan ve iddialarnı geçersiz kılan tabîin neslinden bazı kimselere de haksız ithamlarda bulunmuştur. Mesela o, hadislerin tedvînini üçüncü asrın başlarına tarihlendirmek amacıyla⁹⁸ Halife Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) hadislerin tedvîn emrini vermesini bir türlü kabullenememiş, konuyla ilgili tüm rivâyetleri uydurma sayıp reddetmiştir.⁹⁹ Goldziher, tezi çökeceği için olsa gerek Ömer b. Abdülazîz'in, Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'a (ö. 120/738) yazdığı ve "âlimlerin yanındaki hadisleri toplaması emrini verdiği rivâyetin" de uydurma olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁰ Benzer şekilde Goldziher, hedefine ulaşmak için Ömer b. Abdülazîz'in emriyle hadislerin tedvîninde önemli görev üstlenen İbn Şihâb ez-Zühri'yi (ö. 124/742) hadis uydurup yayan birisi olarak itham etmekte tereddüt göstermemiştir.¹⁰¹ Goldziher, devleti

⁹⁷ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/63.

⁹⁸ Hadislerin büyük çoğunluğunun dinî, sosyal ve siyasî gelişmeler bağlamında ortaya çıktığını düşünen Goldziher, İslâm âlimlerinin yer vermediği "tarihlendirme" kavramını ilk kullanan kişidir. bk. Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru", 436. Ayrıca bk. Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, 147-151. Tarihlendirme kavramının ayrıntıları için bk. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidî* (İstanbul: İSAM Yayınları 2013), 23-35.

⁹⁹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/289-290.

¹⁰⁰ Çap, "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri", 245.

¹⁰¹ Araştırmacılar, Goldziher'in bu iddiasının gerçeklerle örtüşmediğini belirtmiş ve muknî delillerle çürütmüşlerdir. Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidî", 48-54; Hatiboğlu, "Goldziher", 14/103-104; Yücel,

yöneten bazı idarecilere de mesnetsiz ithamlarda bulunmuş, Şam ile ilgili rivâyetlerin yöneticiler tarafından uydurtulduğu ileri sürmüştür. Oysa onun bu iddiası da diğer savları gibi somut ve güvenilir delillere dayanmamaktadır. Çünkü Goldziher ihtimallerden hareketle ve asılsız haberlere dayanarak hatalı sonuçlara ulaşmış,¹⁰² ancak bunları sanki “çok güçlü tarihî kanıtlara dayanan kesin doğrularmış” gibi sunmaktan da imtina etmemiştir. Benzer şekilde Goldziher, “sarayda her türlü hadisi uydurmaya hazır bir zümrenin varlığından” söz etmiş,¹⁰³ “üç meşicid rivâyetinin de sarayın emriyle İbn Şihâb ez-Zühri’ye uydurtulduğunu” ileri sürmüştür. Ancak Goldziher’in bu tespitlerine Müslüman araştırmacılar haklı olarak itiraz etmiş ve iddialarını delillerle çürütmüşlerdir.¹⁰⁴

Özetle, Goldziher’in kafasında kurguladıklarını birtakım kaynaklara zorla doğrulatmaya çalıştığı, genellemelerini ve maksatlı analizlerini tarihî hakikatlermiş gibi sunduğu, asılsız haberlere başvurarak ve mesnetsiz ithamlara dayanarak tabiî neslinden önemli şahsiyetleri itibarsızlaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Goldziher’in bu yaklaşımının ne akademik ne de etik bir tavır olmadığı açıktır. Dolayısıyla onun geçmişte yaşamış Arap Müslümanları bu şekilde zemmederken yaşadığı dönemdeki Arap Müslümanları övmesi “pragmatist bir tavır sergilediği düşüncesini” akıllara getirmektedir.

3.4. Goldziher’in İslâm Âlimlerine Yönelik İthamları

Goldziher, İslâm’a fikirleriyle ve eserleriyle hizmet etmiş âlimleri de itibarsızlaştırıp gözden düşürmek istemiş, onları bilinçli olarak yanlış tanıtmıştır. Örneğin o, statükoya boyun eğdiklerini ve ses çıkarmadıklarını iddia ettiği ulemâ hakkında isim vermeden “munis ilahiyatçılar,”¹⁰⁵ “saray

Hadis Tarihi, 200, 203, 209; Canikli, “İgnaz Goldziher’in ‘İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II’ Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış”, 350-351; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 173-177.

¹⁰² Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 177-178.

¹⁰³ Kızılkaya Yılmaz, “Goldziher’in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru”, 459.

¹⁰⁴ Ayrıntılar için bk. Hafize Yazıcı, “Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur” Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, 12-15 Mayıs 2016* (Isparta: y.y., 2016), 3/16-17.

¹⁰⁵ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/137.

ilahiyatçıları”¹⁰⁶ veya “etek tutucular”¹⁰⁷ şeklinde küçümseyici ve alaycı ifadeler kullanmıştır. Goldziher; “*Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın*”¹⁰⁸ sahîh hadisinin “uydurulmuş peygamberî kelamların istilasına karşı bir tepki olarak”¹⁰⁹ sonradan üretildiğini; “*Ümmetimin ihtilâfı rahmettir*”¹¹⁰ hadisinin de “saray uleması arabulucu ilahiyatçılar tarafından” formüle edildiğini iddia etmiştir.¹¹¹

Goldziher, hadislerin çoğunluğunun sonradan üretildiğini, “hadisin kaynak olarak menşeinin Medine olduğunu, bu şehirden İslâm’ın en uzak ülkelerine götürüldüğünü” söyledikten hemen sonra; “*Bununla beraber hadislerin büyük bir kısmı o eyaletlerde kendiliğinden vücut bulmuştur*”¹¹² diyerek hadislerin o bölgelerde yaşayan kimseler tarafından uydurulduğunu ileri sürmüş, o coğrafyada yaşayan âlimleri töhmet altında bırakmıştır. Kanaatimizce onun bu iddiaları her ne kadar bir kısım doğrular içerse de gerçeklerle örtüşmeyen taraflı ve maksatlı analizlerdir.

Goldziher, adı geçen kitabında kurduğu bir cümlede mevzû hadislere doğrudan “uydurma hadisler” demek yerine “taraf tutan nebevî hadisler” demiş, daha sonra “fırka âlimlerinin fırkanın çıkarları için Hz. Muhammed’in sözlerinin kutsî otoritesine bürünerek kalemlerini harekete geçirdiklerini” iddia edip âlimlerin hadis uydurduklarını ima etmiştir. Ancak o, hâlâ bu rivâyetlere “mevzû hadisler” demek yerine “taraf tutan nebevî hadislerin büyük çoğunluğu”¹¹³ demeyi sürdürmüş, “nebevî hadis”

¹⁰⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/107-108.

¹⁰⁷ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/161.

¹⁰⁸ Buhârî, “İlim”, 38; Müslim “Zühd”, 72; “Mukaddime”, 2; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 11; İbn Mâce, “Sünnet”, 4; Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkindî ed-Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Mukaddime”, 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/56.

¹⁰⁹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/185.

¹¹⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ ve muşîlü’l-İlbâs amme’s-tebera mine’l-ebâdîsi alâ el-sineti’n-nâs* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988), 1/64-66. Furkan Kapkaç, bu rivâyetin belli bir senedinin olmadığını, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat’in oluşumundan sonra merfû’ olarak Sünnî kaynaklarda görünmeye başladığını ve bir aslının bulunmadığını kaydeder. Furkan Kapkaç, “*İhtilâfu Ümmeti Rahmetun*” Rivâyetinin Hadis Kiriği Açısından Tesbit ve Tablîli (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 124.

¹¹¹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/107-108; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 126, 273.

¹¹² Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/243.

¹¹³ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/139.

kavramını bilinçli olarak kullanmaya devam etmiş, hem âlimlere iftira atmış hem hadislere güvenilemeyeceği algısı oluşturmuş¹¹⁴ hem de hadislerle ilgili kafalarda soru işaretleri oluşturmak istemiştir.

Goldziher zihninde kurguladığı tezin çökmesine sebep olan bazı âlimlere de haksız ithamlar yöneltmiştir. Örneğin o, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Hicâz'da Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767) ile Irak'ta Sa'îd b. Ebî Arûbe'yi (ö. 156/773) hadis rivâyetlerini "bâblara göre ilk tasnîf eden kimseler" olarak göstermesini kabul etmemiş ve bu bilgileri geçersiz kılmaya çalışmıştır. Oysa Goldziher'in "eser isimlerinden hareketle İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'nin eserlerinin fıkıh kitapları olduğu" şeklindeki tespitinde yanıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Benzer şekilde Goldziher, kafasında kurguladığı tezleri kaynaklara zorakî yöntemlerle doğrulamaya çalışırken *Muvatta'*ın ilk büyük hadis mecmualarından biri olduğu gerçeğini kabule yanaşmamış, onun "bir fıkıh kitabı"¹¹⁶ olduğu savını ısrarla tekrarlamaya devam etmiştir. Yazar, maksatlı olarak Buhârî'nin *es-Sabîb*'ini de İslâm'da ortaya konulmuş ilk musannef olarak nitelemiştir.¹¹⁷ Oysa bu tespiti de büyük bir hatadır.¹¹⁸ Nitekim Goldziher, daha sonra yazdığı bir makalede Buhârî'nin *es-Sabîb*'inden önce yazılmış musannef türü eserlerin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁹

Goldziher'in duygularına esir olduğu ve Müslüman âlimlere haksız ithamlarda bulunduğu şu husus da örnek olarak verilebilir. O, büyük İslâm âlimi İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserinde Yahudileri eleştirmesine öfkelenerek onun hakkında oldukça ağır ve negatif ifadeler

¹¹⁴ Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in hadisleri değerlendirme yöntemini tam olarak anlayabilmek için öncelikle onun İslâm tarihi ve İslâm dini hakkındaki fikirlerinin analiz edilmesini, zira onun hadis hakkındaki görüşlerinin İslâm tarihiyle ilgili kanaatlerinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini" ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirleme Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru", 425-454.

¹¹⁵ Bilge Kılıç, "Ignaz Goldziher'in Hadis Edebiyatı ve Kavramlarına Yaklaşımları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56 (2022), 97.

¹¹⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/292-294. *Muvatta'* hakkındaki düşünceleri için bk. Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, 63-64.

¹¹⁷ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/318-319.

¹¹⁸ Sezgin, Goldziher'i bu konuda tenkit eder. M. Fuad Sezgin, "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmî'i", *Türkiyat Mecmuası* 12 (1955), 117.

¹¹⁹ Goldziher, 1896'da yayınladığı bir makalesinde elde ettiği yeni bulgular ışığında *Sabîb-i Buhârî*'den önce de musannef türü eserler yazıldığını kabul etmiş ve bu hatasını telafi etmiştir. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 244-245.

kullanmış, bu İslâm âlimini “dar kafalı ve fanatik” olmakla itham etmiş, onun gayr-i müslimlere karşı müsamahasız olduğunu ileri sürmüştür. Goldziher’in Zâhirîlerle ilgili yazdığı eserin tanıtımını yapan günümüz İslâm araştırmacılarından Hülya Alper, onun İbn Hazm hakkında çizdiği bu olumsuz tablonun İbn Hazm’ın eserlerinde savunduğu fikirlerle örtüşmediğini ve yanlışlandığını tespit edip onu tenkit etmiştir.¹²⁰ Bu itibarla Goldziher’in İslâm hakkında araştırmalar yaparken tarafsızlığını kaybettiği, duygularına yenik düştüğü, haksız ve hissî değerlendirmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Goldziher’in İbn Hazm’ı “dar kafalı ve fanatik” şeklinde itham eden duygusal yaklaşımları aslında kendisinin hoşgörüsüz olduğunu ortaya koymakta, Yahudilerin genelinin yaptığı üzere diğer din mensuplarına karşı “üstenci bakışını ve ideolojik duruşunu” göstermektedir.

3.5. Goldziher’in Müslüman Türklere Yönelik İthamları

Goldziher, Osmanlı Devleti’ni kuran, üç kıtaya asırlarca hükmeden, pek çok ırk, renk ve dinden insanın bir arada, barış ve huzur içinde yaşamalarını temin eden Müslüman Türkleri “kaba, abartıcı ve tefessüh etmiş bir millet”¹²¹ şeklinde tanıtmıştır. Kanaatimizce onun Müslüman Türkler hakkında bu tür aşağılayıcı, küçümseyici ve küçük düşürücü ifadeler kullanması, sığ genellemeler yapması, haksız ithamlarda bulunması, ideolojik davrandığını, tarafsızlığını yitirdiğini ve önyargılarıyla hareket ettiğini göstermektedir. Hatiboğlu, Goldziher’in Türklere karşı bu yaklaşımının onları “istilacı bir millet” olarak görmesinden ve Yakındoğu seyahati sırasındaki “siyasî misyonundan” kaynaklanmış olabileceğini ifade etmiştir.¹²² Ancak Hüseyin Akgün, Goldziher’in her türlü ırkçılığı ve ayrımcılığı reddettiğini, ayrıca Türkleri aşağılayan ve onlar hakkında yanlış bilgiler verenleri eleştirdiğini iddia ederek Hatiboğlu’nun bu görüşüne katılmamıştır.¹²³

¹²⁰ Goldziher, *The Zahiris: Their Doctrine and Their History, A Contribution to the History of Islamic Theology*, 125.

¹²¹ Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher”, 114-115; Hatiboğlu, “Yakındoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi”, 155.

¹²² Hatiboğlu, “Yakındoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi”, 155.

¹²³ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 81.

Kanaatimizce İbrahim Hatiboğlu'nun Goldziher hakkındaki bu tespitleri son derece tutarlı, isabetli, haklı ve yerindedir. Çünkü Goldziher'in Türkleri hiçbir zaman takdir etmediği, onları "sömürgeci bir millet" olarak gördüğü, kendisine tevdi edilen siyasî misyona uygun hareket ettiği, on üç yaşındayken Yahudi cemaatine kabul merasiminde yaptığı dedelerinin imanına sadakat yeminini hiçbir zaman unutmadığı, aşırı dindar Yahudi olarak yaşadığı ve ölünceye kadar da bu inançtan ayrılmadığı anlaşılmaktadır.¹²⁴ Bu oryantalistin "tarafsız görünmek adına" Müslüman Türkler hakkında -Akgün'ün tespit ettiği üzere- zaman zaman bazı olumlu ifadeler kullansa da onlara iyi gözle bakmadığı, Türkler tarafından kurulan Osmanlı Devleti'nin yıkılması için bedevî Araplara ayrılıkçı fikirler aşıladığı, Filistin'de Yahudi devletinin kurulması çabalarına düşünsel manada destek olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Goldziher'in 1889'da Stockholm'da icra edilen VIII. Uluslararası Müsteşrikler Kongresi'nde "oryantalizm alanında sergilediği üstün başarılar nedeniyle" dönemin İsveç ve Norveç Kralı II. Oskar Frederik (1829-1907) tarafından büyük altın madalyaya¹²⁵ layık görülmesi, onun kendisine verilen vazifeleri hakkıyla yaptığını göstermektedir, denilebilir.

Sonuç

Ignaz Goldziher'in İslâm kültür araştırmalarına sağladığı katkılar övgüye değer olmakla birlikte Müslüman ve bazı Batılı araştırmacılar tarafından bilimsel araştırma ilkelerine aykırı davranışları nedeniyle tenkit edildiği görülmektedir. Nitekim Goldziher'in tezini destekleyen rivâyetleri seçerek alması, keyfî yorumlara yönelmesi, gerçekleri tahtirif etmesi, çok sayıda kaynağı tetkik etmesine rağmen sadece kendi kurgusuna uygun olan sonuçları ön plana çıkartması, eksik alıntılar yapması, savunduğu tezi destekleyen delilleri yanlış yorumlaması, görüşleri arasında tutarsızlıklar olması, zaman zaman tenakuza düşmesi, kafasındaki fikre ters düşen delillere itibar etmemesi, ulaştığı sonuçları sanki tam bir tümevarım ve titiz bir çalışma sonucu elde edilmiş genel hükümler gibi sunması, meselelere açık aramak amacıyla yaklaşması, uydurma rivâyetler üzerine hüküm bina etmesi, konuları yanlı olarak değerlendirmesi, tarihî verileri zihnindeki ön kabuller ekseninde okuması, hipotezini çürüten bilgileri görmezden gelmesi, teorisine uymayan haberleri gerçekdışı sayması ve çok rahat

¹²⁴ Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", 14/102; Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/105, 107; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 70.

¹²⁵ Bu kongreye katıldığıyla ilgili bilgi için bk. Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", 14/102; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 31, 35-40, 56.

genellemeler yapması ilmî tarafsızlığını yitirdiğine ve objektif olmadığına delalet etmektedir. Onunla ilgili yapılan tüm bu tespitler Goldziher'in araştırmalarını yaparken ilkeli ve dürüst bir yaklaşım içinde olmadığını, Müslümanlara karşı önyargılı, çelişkili ve tutarsız davranışlar sergilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla esas niyetini gizleyerek hedefine ulaşma konusunda her türlü vasıtayı kullandığını "bizzat kendisi itiraf eden" Goldziher'in hangi sözünün gerçeği yansıttığı tam olarak bilinemeyeceği için tüm tespitleri şüpheli hâle gelmektedir. Zira içine doğruların karıştırıldığı yalanın en tehlikeli olduğunu bilen birisi ilkesizliğini itiraf eden Goldziher'in maksatlı analizlerine güvenemez ve bunları makul görüp savunamaz. Çünkü böyle yapmak onun bilinçli tahriflerini ve sübjektif kanaatlerini meşrû görme hatasına düşmek, hileli yönlendirmelerine değer vermek anlamına gelir. Bu bakımdan onun tüm tespitlerine metodik şüpheyile, kritik-analitik ve eleştirel yaklaşmayan, bazı doğrularına bakarak objektif, tutarlı ve ilkeli bir ilim insanı olduğunu zanneden yanılır, ayrıca "sağlıklı tefekkürün grameri olan mantık kurallarını" ihlal etmiş sayılır. Oysa mantık kuralları, amacına ulaşmak için her yolu mübâh gördüğünü itiraf eden birinin görüşlerinin delil değeri taşıyamayacağını ve ulaştığı sonuçların şüpheli hâle geleceğini söyler.

Goldziher'in Kur'ân'ı Hz. Muhammed'in yazdığını ileri sürmesi, onu zenginlik peşinde koşan, mücevher düşkününü, insanlar arasında ayrımcılık yapan, ırkçılığı normal karşılayan, hanımlarını kıskanmayan, çelişkili sözler söyleyen, tutarsız, ilkesiz ve kararsız biri olarak tanıtması, duygularına yenik düştüğünü ve bilimsel araştırma ilkelerine sadakatten ayrıldığını göstermekte, Hz. Muhammed'e beslediği kin, husumet ve kıskançlığı gözler önüne sermektedir. Goldziher'in sahâbî Ebû Hureyre'yi "mevzû hadis nakleden, güvenilirmez ve yalancı biri", şair Hassan b. Sâbit'i "Hz. Muhammed'in borazanı" şeklinde tanıtması, Emevî hükümdarı Ömer b. Abdilazîz'in hadislerin toplanması talimatını vermesini kabul etmemesi, hadislerin tedvîninde önemli rol oynayan ez-Zühri'yi hadis uyduran biri olarak göstermesi maksatlı analizler yaptığını ve tarihî gerçekleri çarpıttığını göstermektedir. Ayrıca onun bazı hadisleri "saray uleması arabulucu ilahiyatçıların" uydurduğunu iddia etmesi, İslâm âlimlerini töhmet altında bırakması, asılsız ve uydurma haberlere dayanarak görüş beyan ettiği düşüncesini akıllara getirmektedir.

Goldziher'in eserlerinde doğrudan veya satır aralarında verdiği örtük mesajlarla Müslüman Türkler hakkında menfî bir algı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Goldziher'in yaşadığı dönemdeki Arapları överken

Türkleri aşağılaması, Müslümanlara yaklaşımında tutarsızlıklar sergilemesi, teşmilci bir yaklaşımla Arapları sıcak ve nazik, Türkleri ise “kaba, bozuk ve kokuşmuş bir millet” şeklinde tanıtmaması, incitici, kırıcı ve küçümseyici ifadeler kullanması, bu Yahudi oryantalistin önyargılı ve ideolojik davrandığını ve ilmî tarafsızlığını kaybettiğini göstermektedir.

Goldziher'in makalemizin hacmini zorlamamak amacıyla yer vermediğimiz “siyasî görüşleri” ve “İstanbul, Kahire, Şam, Beyrut ve Kudüs'teki faaliyetleri” yazdığı günlükler, tuttuğu seyahat notları ve yaptığı akademik çalışmalar esas alınarak “bir araştırma makalesi veya yüksek lisans tezi” olarak çalışılmalıdır.

Sonuç olarak, Goldziher'in iyi yetiştirilmiş bir oryantalist olduğu, dini Yahudiliğe ve ülkesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ölene dek hizmet ettiği, on üç yaşındayken Yahudi cemaatine kabul merasiminde yaptığı dedelerinin imanına sadakat yeminini unutmadığı, yirmi dört yaşındayken “ölüm döşeginde yatan babasına” verdiği sözü tuttuğu, bıraktığı eserleriyle kendisinden sonra gelen pek çok müsteşrik ve bazı Müslüman araştırmacıları etkilediği anlaşılmaktadır. Onun çalışmalarına geniş bir perspektiften, seçici dikkatle, eleştirel gözle ve bütüncül bakıldığında İslâm'a ve Müslümanlara yaklaşımının müspet olmadığı, ömrü boyunca İslâm'ı kötü göstermek için didindiği, bütün bunları yaparken kullandığı dil ve üslup nedeniyle etrafına “tarafsız bir ilim insanı imajı” vermeyi başardığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurraûf, Muhammed Avni. *Yevmiyyâtü Ignaz Goldzîber*. nşr. Alexander Scheiber. Leiden: 1977. trc. Muhammed Avni Abdurraûf - Abdülhamid Merzûk. Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-terceme, 2016.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-bafâ ve muzîlü'l-ibâs amme's-tebera mine'l-ebâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- el-A'zamî, M. Mustafa. *Dirâsât fi'l-ḥadîsi'n-nebevî*. Riyad: y.y., 1401/1981.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ahmed, Sumaiya. "Orientalist's Reaction on the Ḥadîth Literature: A Brief Study of the Contribution of Ignaz Goldziher". *Islam and Muslim Societies: A Social Science Journal* 12/2 (2019), 54-65.
- Akdemir, Salih. "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 179-210.
- Akgün, Hüseyin. *Goldzîber ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Bağcı, Hacı Musa. *Hadis Tarihi ve Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Beyanûnî, Fethuddîn Muhammed Ebu'l-Feth. "Müsteşriklerin Hadis İlmi ve Sünnet-i Nebi Çalışmalarındaki Referansları -Bir Analitik Tümevarım Çalışması-". çev. Hatice Dülber. *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*. ed. Enbiya Yıldırım. 476-511. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîbu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canikli, İlyas. "Ignaz Goldziher'in 'İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 339-364.
- Çap, Sabri. *Goldzîber Öncesi Oryantalizm ve Hadis*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Çap, Sabri. "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri". *Modern Dönemde Hadis ve Babanzâde*

Ahmed Na'im. ed. İbrahim Özcoşar vd. 233-262. İstanbul: Divan Kitap, 2022.

Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkindî. *Sünenü'd-Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Dayhan, Ahmet Tahir. "İstişrâk ile İstişhâd Edilir mi? -Eleştirel Bir Bakış-". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 7-45.

Dayhan, Ahmet Tahir. *Memâlik-i Osmâniyye'yi Keşfe Çıkan Oryantalistler*. İstanbul: Rihle Kitap, 2011.

Dere, Ali. "Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç: Oryantalizm". *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı*. 57-80. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Dilek, Aysun Yaşar. *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*. İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Eyice, Semavi. "Bell, Gertrude Lowthian". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Goldziher, Ignaz. *el-Akâide ve's-şer'ia fi'l-İslâm*. çev. Muhammed Yusuf Musa vd. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısırî, 1946.

Goldziher, Ignaz. *Hadis Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Akgün. Ankara: Otto, 2020.

Goldziher, Ignaz. *İslâm Kültürü Araştırmaları*. 2 Cilt. çev. Cihad Tunç. Sunuş. M. Said Hatiboğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2019.

Goldziher, Ignaz. *İslâm Tefsir Ekolleri*. trc. Abdulhalim en-Neccâr. çev. Mustafa İslâmoğlu. İstanbul: Denge Yayınları, 1997.

Goldziher, Ignaz. *The Zahiris: Their Doctrine and Their History, A Contribution to the History of Islamic Theology*. çev. Wolfgang Behn. Giriş, Camilla Adang. Leiden: E. J. Brill, 2008, XXV+227 sh). Kitabı tanıtan, Hülya Alper. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19/1 (2008), 123-126.

Görgün, Tahsin. "Goldziher, Ignaz (Metodu)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/105-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Görmez, Mehmet. “Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine”. *İslâmiyât* 3/1 (2000), 11-31.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Harman, Ömer Faruk. “Yuhannâ ed-Dımaşkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/580-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim), Muhammed Hamidullah’ın Aziz Hatırasına* 2/3 (2002), 107-121.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Yakındoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi”. *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapaazarı*. 153-158. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. “Goldziher, Ignaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. “Batı’daki Hadis Çalışmaları Üzerine”. *İslami Araştırmalar* 6/2 (1992), 105-113.
- Hıdır, Özcan. “Oryantalizmin Günümüzde İslâmî Metinleri (Kur’an ve Sünnet) ‘Yeniden Okuma’daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi”. *Dini ve Felsefî Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyum Bildiriler Kitabı*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 11-26. İstanbul: Ege Basım, 2012.
- Kapkaç, Furkan. “İhtilâfu Ümmetî Rahmetun” Rivayetinin Hadis Kitiği Açısından Tesbit ve Tablîli. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Karlığa, H. Bekir. “Goldziher’in Kur’ân’a Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış”. *Kur’ân ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997), Bildiriler*. 25-45. İstanbul: İrfan Vakfı, 1999.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. “Yarım Asır Öncesinden Oryantalizme Bir Bakış”. çev. Seyit Bahcıvan. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 23 (2007), 185-194.

- Khan, Alam. "Distortion of Facts and History in Muslim Studies by Ignaz Goldziher Chapter II As a Model". *Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 5/2 (2016), 109-118.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. Goldziher'i Anlamak. PDF: y.y., 2021. Erişim 30 Mart 2023. <http://www.hayrikirbasoglu.net/>.
- Kılıç, Bilge. "Ignaz Goldziher'in Hadis Edebiyatı ve Kavramlarına Yaklaşımları". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56 (2022), 85-112.
- Kızıl, Fatma. "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 45-62.
- Kızıl, Fatma. *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*. İstanbul: İSAM Yayınları 2013.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru". *Darulfunun İlahiyat [İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 32/2 (2021), 421-456.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi". *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 215-248.
- Kutluay, İbrahim. "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde". *III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin), (5-6 Ekim 2019, Ağrı) Bildiriler Kitabı*. ed. Adem Yerinde. 288-306. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Koçyiğit, Talat. "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1967), 43-55.
- Koloğlu, Orhan. "Lawrence, Thomas Edward". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/114-116. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîbu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Seyhan, Ahmet Emin. "Fuad Sezgin'in Goldziher'in İddialarına Reddiyesi (Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde)". *III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin), (5-6 Ekim 2019, Ağrı) Bildiriler Kitabı*. ed. Adem Yerinde. 99-112. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Sezgin, M. Fuad. "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i". *Türkiyat Mecmuası* 12 (1955), 115-134.
- Sezgin, M. Fuad. "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (1956-1957), 19-36.
- Shaffat, Idri - Baru, Rohaizan. "Orientalists' Perspectives on Hadith". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 9/11 (2019), 1326-1339.
- Sıbâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânetubâ fî't-teşrî'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1398/1978.
- Sıddıkî, Muhammed Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tekâmülü, Hususiyetleri ve Tenkîdi)*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınları, 1966.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "İlâhî Komedyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîb*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okcu, Abdülmecit. "Ignace Goldziher'in Taberî'den Aktarımda Bulunarak Bazı Kırâatleri Tenkidi ve Meselenin Arka Plânı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 137-151.
- Özcan, Azmi. "Şerîf Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/585-586. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Özdemir, Mehmet. “Dozy, Reinhart Pieter Anne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Woodhead, Christine. “Muir, Sir William”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/94. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yazıcı, Hafize. “Üç Mescid Dışında Dini Amaçlı Yolculuk Yoktur” Hadisi ve Çağdaş Hadis Tartışmalarındaki Yeri”. *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, 12-15 Mayıs 2016*. 3/9-18. Isparta: y.y., 2016.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Yücel, Ahmet. “Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet’e Yaklaşımları”. *İslâm Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. ed. Bünyamin Erul. 553-590. İstanbul: Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2020.